

Ilmiy amaliy jurnal

№ 7 (9)
2026

YANGI O'ZBEKISTON IQTISODIYOTI

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

7

ISBN 978-9943-5256-3-4

Toshkent – 2026

MUNDARIJA

Umarov A.T. Mintaqalarni barqaror rivojlantirish strategiyasini shakllantirishning konseptual asoslari..... **7**

Хошимов П.З., Эгамназарова Г.Ш. Ўзбекистонда атроф-муҳитни муҳофаза қилишнинг иқтисодий ва ҳуқуқий асослари..... **13**

Raxmatova F.Y. To‘qimachilik sanoatida yashil investitsiyalar va resurs samaradorligini oshirish yo‘nalishlari..... **19**

Ergasheva A.F. Milliy hunarmandchilik brendlarini ilgari surishda raqamli marketing vositalaridan foydalanish..... **22**

Rahimova N.A. Inson resurslarini boshqarishda Big Data va HR analitikaning samarodorlikka ta’siri..... **25**

Эгамназарова Г.Ш. Аҳоли ўсишининг CO_2 эмиссияси, ресурслар истеъмоли ва уларнинг иқтисодий барқарорликка таъсири..... **28**

Хасанов У.Ю. Кибержиноят рискларини бошқариш амалиётининг концептуал асосларининг ривожланиши..... **33**

Алимухамедов Ш.Р. Божхона тўловларини ундиришда божхона қийматини аниқлашнинг ўрни..... **38**

Сапаров И.Х. Маҳаллий бюджетлар харажатлари ижросининг самарадорлигини ошириш масалалари (Тошкент вилояти мисолида)..... **43**

Shaydulov Sh.Sh. Surxondaryo viloyatida elektron tijorat rivojlanishiga ta‘sir etuvchi omillar tahlili **57**

Abdulxakimov Z.T. Dunyo zargarlik sanoatini rivojlanishining bugunki kundagi xolati..... **60**

Ibragimova G.S. Ta’lim sifatini oshirishda boshqaruv tizimining iqtisodiy samaradorligini rivojlantirish..... **65**

Davronova N., Abdulxakimov Z.T. Kaydzen konsepsiyasining nazariy va uslubiy asoslari..... **69**

Isaqov A.T. Fermer xo‘jaliklarida agroresurslardan foydalanish samaradorligini oshirish istiqbollarini prognozlash..... **73**

Berdimurodov U.S. Agrosanoat majmuasida klaster tizimini tashkil etish va rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari..... **76**

Хусанбоева Т.М. Цели и задачи преподавания экономических дисциплин в системе высшего образования..... **82**

Alimov N.H. Global adolat kodeksi va global adolat reytingini (indeksini) joriy qilish yo‘llari..... **86**

Umurzaqova I.S. “Investitsiyalar taqsimoti va samaradorlik paradoksi: O‘zbekiston tarmoqlari misolida stoxastik chegara (SFA) va kvadrant tahlili”..... **92**

Safarova Y.A. Iqtisodiy o‘sishning infratuzilmaviy omillarining ta’sir mexanizmlarini baholash.... **101**

Eshqulova N.N. Mamlakat makroiqtisodiy barqarorligini ta’minlashda eksport va importning geografik diversifikatsiyasining ahamiyati..... **108**

Nabiyev A.K. O‘zbekistonda raqobatchilik muhitini shakllantirish va monopoliyaga qarshi qonunchilik..... **115**

Ketmanov A.M. Kichik biznesni moliyaviy resurslarni shakllantirish yo‘nalishlari..... **121**

Мурадов Б.А. Жаҳон мамлакатларида темир йўл транспортини инновацион ривожлантириш тажрибаси..... **125**

Jo‘rayeva M.Z. O‘zbekiston mintaqalarida yashil investitsiyalar va barqaror rivojlanish o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlili..... **131**

Qodirov H.M. Adir hududi ekotizimlarini boshqarishda intensiv sug‘orish tizimini joriy etish..... **136**

Jo‘rayeva M.A. Kichik biznes subyektlariga jalb etilgan investitsiyalarni raqobatbardoshlik transmissiya mexanizmi va uni baholash uslubiyoti (Andijon viloyati misolida)..... **143**
Muhsinova F.A. Raqamli texnologiyalarning inson resurslarini boshqarishdagi o‘rni va innovatsion yondashuvning nazariy jihatlari..... **151**
Kamoldinova N.A. Kichik biznesda ayollar bandligining ahamiyati..... **157**
Xamrayeva S.I. Raqamli iqtisodiyot sharoitida xalqaro savdoning transformatsiyasi va iqtisodiy rivojlanishga ta’siri..... **161**
Dadaboyeva M.M. Andijon viloyatida kichik biznes eksportining hozirgi holati va rivojlanish tendensiyalari..... **166**
Xakkulov A.U. Tijorat banklarida foiz risklarini baholashning nazariy va metodologik asoslari..... **171**
Allasheva N.A. Zamonaviy globallashuv sharoitida moliyaviy risklar va ularni boshqarish strategiyalari..... **179**
Atoyev N.R. Yangi industrial mamalakatlar: Chili va Singapur modeli tahlili va ularni O‘zbekistonda qo‘llash imkoniyatlari..... **182**
Yangiboev R.B. O‘zbekiston bank tizimi likvidliligiga ta’sir etuvchi omillarining empirik tahlili.... **190**
Nazarov J.R. Yashil iqtisodiyot: O‘zbekistonning barqaror kelajagiga yo‘l..... **198**
Qo‘zieva N.N. Tijorat banklarida mijozlar bazasini shakllantirishning nazariy asoslari..... **202**
Wang Jiahao Исследование по вопросам совместного развития индустрии электронной коммерции между Пекином и Ташкентом в рамках «Цифрового Шелкового пути»..... **207**
Qurbanov U.E. O‘zbekiston Respublikasi hududlari kesimida aholi daromadlarining iqtisodiy tahlili..... **216**
Abduvaxidova N.A. O‘zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirishda raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar..... **221**
Murodov O.U. Sanoat korxonalarida resurslardan samarali foydalanish jarayoniga ta’sir etuvchi omillar..... **225**
Xasanov S.Q. “To‘qimachilik sanoati korxonalari raqobatbardoshligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari..... **229**
Kabilov O.X. Paxta va g‘alla urug‘liklarini tayyorlovchi korxonalar faoliyatiga ta’sir etuvchi omillar **234**
Pirmanov O.B. Oliy ta’lim tizimi raqamli ekotizimini shakllantirishdagi tizimli muammolar va boshqaruvdagi uzilishlar tahlili..... **238**

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar va yalpi ichki mahsulotning choraklik dinamikasi bo‘yicha rasmiy statistik ma’lumotlar bazasi. – Elektron resurs: URL: https://stat.uz
2. Barro R. J. Economic Growth in a Cross Section of Countries // The Quarterly Journal of Economics. – 1991. – Vol. 106. – No. 2. – pp. 407-443.
3. Xodiyev B.Y., Mustafakulov Sh.V. Ekonometrik modellashtirish. Darslik. – Toshkent: "Iqtisodiyot", 2019. – 320 b.
4. Mustafakulov Sh.V., Jafaza M.S. Investitsiyalar va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlikning ekonometrik tahlili // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali. – 2021. – № 3. – 12-22-b.
5. Pesaran M. H., Shin Y., Smith R. J. Bounds testing approaches to the analysis of level relationships // Journal of Applied Econometrics. – 2001. – Vol. 16. – No. 3. – pp. 289-326.
6. Calderón, C., & Servén, L. (2010). Infrastructure and economic development: an overview. World Development, 38(11), 1587-1594.
7. Aschauer, D. A. (1989). Is public expenditure productive?. Journal of monetary economics, 23(2), 177-200.

UDK: 339.5

MAMLAKAT MAKROIQTISODIY BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA EKSPORT VA IMPORTNING GEOGRAFIK DIVERSIFIKATSIYASINING AHAMIYATI

ВАЖНОСТЬ ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ЭКСПОРТА И ИМПОРТА ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ СТРАНЫ

THE IMPORTANCE OF GEOGRAPHICAL DIVERSIFICATION OF EXPORTS AND IMPORTS IN ENSURING THE COUNTRY’S MACROECONOMIC STABILITY

Eshqulova Nasiba Normo‘minovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi "O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari" ilmiy-tadqiqot markazi mustaqil izlanuvchisi.

Annotatsiya

Maqolada mamlakat makroiqtisodiy barqarorligini ta’minlashda tashqi savdo diversifikatsiyasining ahamiyati, 2015-2024-yillardagi tashqi savdo dinamikasi, eksport va importda TOP-5 hamkor mamlakatlar ulushi hamda logistika samaradorligi indeksi tahlil qilingan. Shuningdek, eksport va importning geografik diversifikatsiyaning darajasi Herfindahl-Hirschman (HHI) va Theil indekslari asosida baholangan. Shu asosda tashqi savdo geografiyasini yanada kengaytirish, import manbalarini diversifikatsiya qilish, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar eksportini rag‘batlantirish va transport-logistika infratuzilmasini takomillashtirish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar. Makroiqtisodiy barqarorlik, tashqi savdo, geografik diversifikatsiya, Herfindahl-Hirschman indeksi (HHI), Theil indeksi, tashqi savdo konsentratsiyasi, logistika samaradorligi, UN Comtrade, tashqi iqtisodiy xavflar.

В статье исследована роль диверсификации внешней торговли в обеспечении макроэкономической стабильности страны. Проанализированы динамика внешней торговли за 2015-2024 годы, доля пяти крупнейших стран-партнёров в экспорте и импорте, а также индекс эффективности логистики. Кроме того, уровень географической диверсификации экспорта и импорта оценён с использованием индексов Herfindahl-Hirschman (HHI) и Theil**.** На

основе полученных результатов разработаны практические рекомендации по дальнейшему расширению географии внешней торговли, диверсификации источников импорта, стимулированию экспорта продукции с высокой добавленной стоимостью и совершенствованию транспортно-логистической инфраструктуры.

Ключевые слова. Макроэкономическая стабильность, внешняя торговля, географическая диверсификация, индекс Херфиндаля-Хиршмана (HHI), индекс Тейла, концентрация внешней торговли, эффективность логистики, UN Comtrade, внешнеэкономические риски.

This article examines the importance of foreign trade diversification in ensuring macroeconomic stability. It analyzes the dynamics of Uzbekistan’s foreign trade during 2015-2024, the share of the top five trading partners in exports and imports, and the Logistics Performance Index (LPI). In addition, the degree of geographical diversification of exports and imports is assessed using the Herfindahl-Hirschman Index (HHI) and the Theil Index**.** Based on the findings, practical recommendations are proposed to expand the geographical coverage of foreign trade, diversify import sources, promote the export of high value-added products, and improve transport and logistics infrastructure.

Keywords. Macroeconomic stability; foreign trade; geographical diversification; Herfindahl-Hirschman Index (HHI); Theil Index; trade concentration; logistics performance; UN Comtrade; external economic risks.

Jahon iqtisodiyotida tashqi savdo mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishi va makroiqtisodiy barqarorligini ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi. Eksport va import xalqaro mehnat taqsimotida ishtirokni kengaytirib, resurslardan samarali foydalanish, texnologiyalar transferi va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi. Biroq tashqi savdo samaradorligi nafaqat uning hajmiga, balki hamkor mamlakatlar geografiyasining diversifikatsiya darajasiga ham bog‘liq. Eksport va importning cheklangan davlatlarda jamlanishi tashqi shoklarga sezgirlikni kuchaytirsa, geografik diversifikatsiya iqtisodiy xavflarni kamaytirib, makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

2025-yilda Xitoy (3 771,8 mlrd AQSH dollari), AQSH (2 185,2 mlrd AQSH dollari) va Germaniya (1 764,2 mlrd AQSH dollari) jahonning yetakchi eksportchilari bo‘lib, ularning muvaffaqiyati ishlab chiqarish salohiyati bilan birga eksport bozorlarining keng geografiyasi va global qiymat zanjirlaridagi faol ishtiroki bilan izohlanadi [1]. So‘nggi yillarda pandemiya, geosiyosiy ziddiyatlar va logistika uzilishlari tashqi savdo geografiyasini diversifikatsiya qilishning strategik ahamiyatini yanada oshirdi. Diversifikatsiya tashqi talabdagi o‘zgarishlar ta’sirini kamaytirib, ta’minot zanjirlari barqarorligini ta’minlaydi.

Mamlakatimizda ham tashqi savdo geografiyasini kengaytirishga qaratilgan islohotlar izchil amalga oshirilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi PF–27-son Farmonida 2030-yilgacha eksport hajmini kamida 15 foizga oshirish, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini ko‘paytirish, xalqaro hamkorlik geografiyasini diversifikatsiya qilish hamda global ishlab chiqarish va yetkazib berish zanjirlariga chuqur integratsiyalashish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [2].

Mazkur tadqiqotning maqsadi eksport va importning geografik diversifikatsiyasi mamlakat makroiqtisodiy barqarorligiga ta’sirini baholash hamda tashqi savdo hamkorlarini diversifikatsiya qilishning ustuvor yo‘nalishlari va amaliy mexanizmlarini asoslab berishdan iborat.

Ilmiy tadqiqotlarda tashqi savdo geografiyasini diversifikatsiya qilish mamlakat iqtisodiyotining tashqi shoklarga chidamliligini oshiruvchi muhim omil sifatida baholanadi.

B. Shepherd eksportning geografik diversifikatsiyasi rivojlanayotgan mamlakatlarga tashqi talabdagi o‘zgarishlar va iqtisodiy shoklar ta’sirini kamaytirish imkonini berishini ta’kidlaydi. Muallifning fikricha, eksport bozorlari geografiyasini kengaytirish tashqi savdo barqarorligini oshiradi, eksport hajmining barqaror o‘sishini qo‘llab-quvvatlaydi hamda mamlakat iqtisodiyotining tashqi xavflarga chidamliligini kuchaytiradi [3]. J. Imbs ва R. Wacziarg fikricha, iqtisodiy rivojlanishning dastlabki bosqichlarida mahsulot va bozorlar diversifikatsiyasi kuchayadi, keyingi

bosqichlarda esa ixtisoslashuv tendensiyasi shakllanadi. Diversifikatsiya iqtisodiy o‘sish va tashqi barqarorlikni qo‘llab-quvvatlaydi [4].

O.Cadot, C.Carrère ва V.S.Kahn fikricha, eksport diversifikatsiyasi mahsulot va bozorlar turining kengayishi hisobiga shakllanadi hamda rivojlanayotgan mamlakatlarda yangi mahsulotlar va tashqi bozorlarni o‘zlashtirish barqaror eksport o‘sishining muhim manbai hisoblanadi[5]. Hausmann R., Hwang J., Rodrik D. eksport tarkibining sifati va diversifikatsiya darajasi mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy o‘sish sur’atlarini belgilashini asoslagan. Mualliflar yuqori qo‘shilgan qiymatli va turli bozorlarga yo‘naltirilgan eksport barqaror iqtisodiy rivojlanishga xizmat qilishini qayd etadilar[6].

B. Klinger Bailey Klinger eksport diversifikatsiyasi yangi mahsulotlar va yangi tashqi bozorlarni kashf etish bilan uzviy bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Uning fikricha, eksport yo‘nalishlarini kengaytirish mamlakatlarning raqobatbardoshligini va tashqi savdo barqarorligini oshiradi[7]. Tashqi savdo, eksport raqobatbardoshligi va makroiqtisodiy barqarorlik masalalari mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan ham tadqiq etilgan. Xususan, Sh. Otamurodov [8]., A.Vahabov, D. Tadjibayeva, Sh. Xajibakiyev [9], F. Yusupov [10]. va L. Mingishov [11], B.Mamatovlar [12] eksport geografiyasini diversifikatsiyalash orqali makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash masalalariga e’tibor qaratishgan.

Tadqiqotda O‘zbekiston tashqi savdosining rivojlanish holati xalqaro va milliy statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilindi. Xususan, Jahon Savdo Tashkiloti (WTO) standartlariga muvofiq mahsulot guruhlari kesimida tashqi savdo hajmi va tarkibidagi dinamik o‘zgarishlar baholandi. Eksport va importning geografik diversifikatsiyasi BMTning UN Comtrade ma’lumotlar bazasidagi HS 6 raqamli tovar klassifikatsiyasi ma’lumotlari asosida o‘rganildi. Geografik konsentratsiya va diversifikatsiya darajasini baholashda Herfindahl-Hirschman (HHI) va Theil indekslaridan foydalanildi. Shuningdek, 2015-2024 yillarda tashqi savdodagi TOP-5 hamkor mamlakatlar ulushi hamda Jahon bankining Logistika samaradorligi indeksi (Logistics Performance Index — LPI) ko‘rsatkichlari qiyosiy va statistik tahlil usullari asosida tahlil qilindi.

Tashqi savdo diversifikatsiyasining muhim jihatlaridan biri geografik diversifikatsiya bo‘lib, u eksport va importni turli mamlakatlar hamda bozorlar o‘rtasida taqsimlashni anglatadi. Geografik diversifikatsiya ayrim hamkor davlatlarga qaramlikni kamaytirib, tashqi savdo va makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi. So‘nggi o‘n yil davomida O‘zbekiston tashqi savdo hajmi ortgan bo‘lsa-da, importning o‘sish sur’ati eksportga nisbatan yuqori suratlarda saqlanib kelmoqda. Jumladan, eksport hajmi 2015-yilga nisbatan 3,6 barobarga ko‘payib, 9,4 mlrd AQSH dollaridan 33,8 mlrd AQSH dollariga**,** import esa 4,1 barobarga o‘sib, 11,5 mlrd AQSH dollaridan 47,4 mlrd AQSH dollariga yetgan. Importning eksportga nisbatan tezroq o‘sishi tashqi savdo saldosining manfiyligini oshirdi. Bu esa eksport tarkibida yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini oshirish, eksport geografiyasini kengaytirish va yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar hajmini oshirish tashqi savdo barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi (1-rasm).

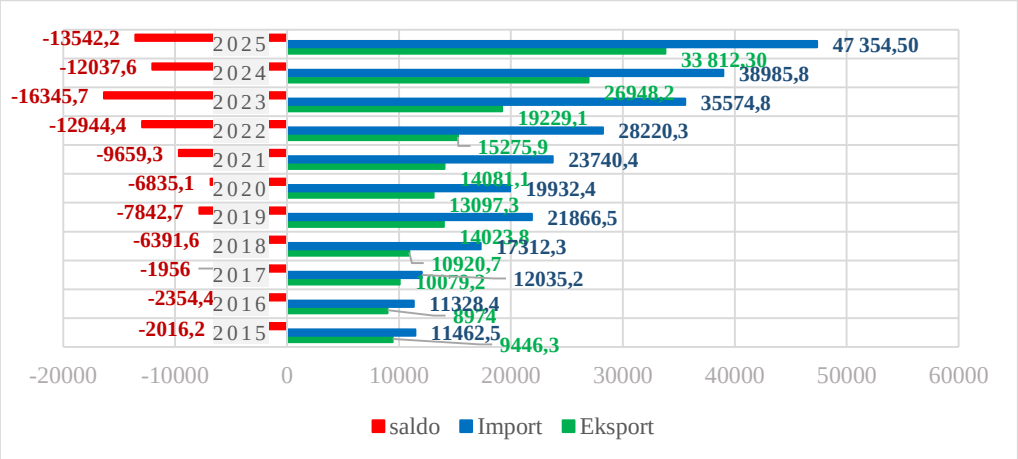

1-rasm. Tashqi savdo dinamikasi (xizmatlarsiz) *(2015-2025)* [13]

O‘zbekiston tashqi savdo geografiyasining kengayishi bilan bir vaqtda uning tarkibida ham muhim o‘zgarishlar bo‘ldi. 2015-2024 yillarda O‘zbekiston tashqi savdosining geografiyasi sezilarli darajada kengaydi va yangi savdo hamkorlari bilan iqtisodiy aloqalar faollashdi. Biroq tashqi savdo geografiyasining kengayishiga qaramasdan, tashqi savdo aylanmasining 50 foizdan ortig‘i hanuzgacha atigi beshta davlat, ya’ni Xitoy, Rossiya, Qozog‘iston, Turkiya va Janubiy Koreya hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Eksport va import alohida tahlil qilinganda esa, ularning diversifikatsiya darajasida sezilarli farq mavjudligi kuzatiladi (3-rasm).

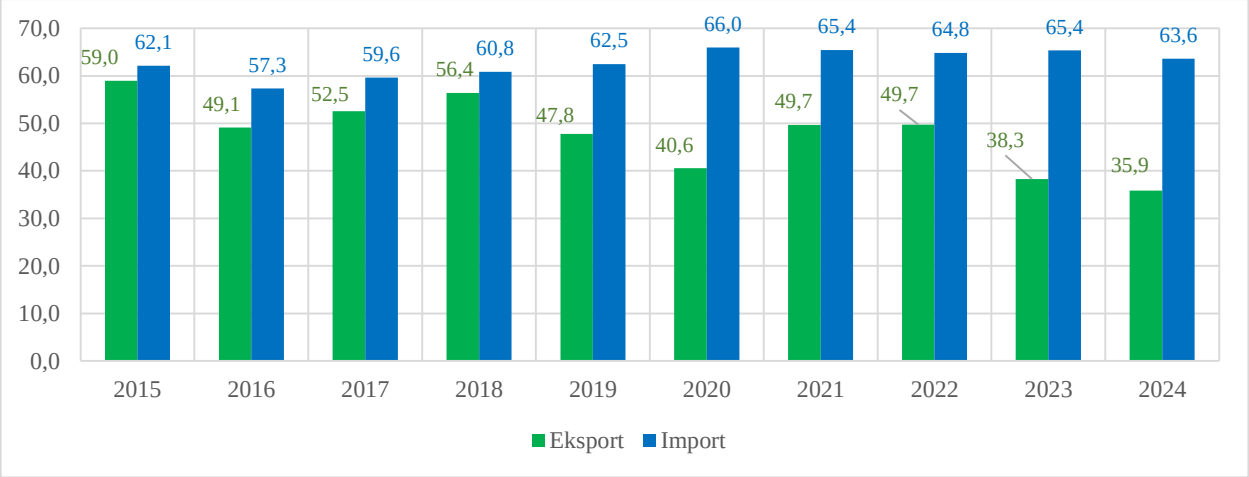

2-rasm. Eksport va importda TOP-5 mamlakatlarning ulushi. *2015-2024 yy.* (*jamiga nisbatan % da*) [13]

Xususan, eksportda TOP-5 mamlakatlar ulushi 2015-yildagi 59 foizdan 2024-yilda 35,9 foizgacha kamaygani eksport geografiyasi kengayib, yangi bozorlar o‘zlashtirilayotganini ko‘rsatadi. Aksincha, ushbu davrda importda TOP-5 mamlakatlar ulushi esa 60-66 foiz bo‘lib, 2024-yilda 63,6 foizni tashkil etgan. Bu importning asosan cheklangan doiradagi mamlakatlarga bog‘liqligini anglatadi. Demak, tashqi savdo geografiyasida ijobiy siljishlar kuzatilsa-da, import hamkorlarini diversifikatsiya qilish tashqi xavflarni kamaytirish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning muhim yo‘nalishi hisoblanadi

Tadqiqotimiz davomida 2015-2024 yillarda O‘zbekiston tashqi savdoning geografik diversifikatsiyasi darajasini aniqlash maqsadida BMTning UN Comtrade ma’lumotlar bazasidagi HS 6 raqamli tovar klassifikatsiyasi ma’lumotlari asosida Herfindahl-Hirschman (HHI) [14] va Theil [15] indekslari hisoblandi.

HHI indeksi eksport va importning hamkor mamlakatlar bo‘yicha konsentratsiya darajasini ularning tashqi savdodagi ulushlari kvadratlari yig‘indisi orqali baholaydi (1-formula) [1].

$$HHI = \sum_{i-1}^{N} s_i^2$$

Bu yerda, s_i — muayyan tovarning umumiy eksport yoki import hajmidagi ulushi, N - esa tahlil qilinayotgan savdo hamkorlari) soni.

Indeks qiymati oshishi tashqi savdoning cheklangan sondagi mamlakatlarga yuqori darajada jamlanganligini, qiymatining pasayishi esa savdo hamkorlari geografiyasining kengayib, diversifikatsiya darajasi oshganligini anglatadi.

Theil indeksi esa tashqi savdo oqimlarining mamlakatlar o‘rtasida taqsimlanishidagi nomutanosiblikni baholab, geografik konsentratsiya darajasini aniqlash imkonini beradi. Indeks qiymatining yuqori bo‘lishi tashqi savdoning ayrim mamlakatlarga yuqori darajada bog‘liqligini, past bo‘lishi esa eksport va importning kengroq hamkor mamlakatlar o‘rtasida taqsimlanganligini ko‘rsatadi (2-formula)[2].

$$T = \sum_{i=1}^{N} S_i l\, n(S_i N)$$

S_i– muayyan tovarning eksport yoki import tarkibidagi ulushi, N -tovarlar soni, ln — natural logarifm.

Mazkur indekslar tashqi savdo geografiyasidagi tarkibiy o‘zgarishlarni, savdo hamkorlari tarkibining diversifikatsiya darajasini hamda tashqi bozorlarga qaramlikning o‘zgarishini kompleks baholash imkonini beradi. Bu esa mamlakat tashqi savdosining tashqi iqtisodiy shoklarga chidamliligi va makroiqtisodiy barqarorligini baholashda muhim ahamiyatga ega.

Tahlillar HHI indeksi bo‘yicha eksportda konsentratsiya darajasi 2015-yildagi 0,162 dan 2023-yilda 0,231 gacha oshganligini, ayrim yillarda (2019-2020 va 2023) tashqi savdoning cheklangan sondagi hamkor mamlakatlarga yuqori darajada jamlanganligi ko‘rsatdi. Biroq 2021-2022 yillarda indeksning 0,163 va 0,154 gacha pasayishi eksport geografiyasining ma’lum darajada kengayganligini ko‘rsatadi. Import bo‘yicha HHI indeksi butun davr mobaynida eksportga nisbatan pastroq bo‘lgan bo‘lsa-da, 2015-yildagi 0,118 dan 2023-yilda 0,192 gacha o‘sishi import hamkorlarining ma’lum darajada konsentratsiyalashganini anglatadi.

Theil indeksi natijalari esa eksport bo‘yicha indeks qiymati 2021-yilda eng past (2,336), 2016-yilda esa eng yuqori (2,699) darajada bo‘lganligini tasdiqladi. Bu eksport geografiyasida muayyan diversifikatsiya jarayonlari kuzatilgan bo‘lsa-da, ayrim mamlakatlarga qaramlik saqlanib qolayotganini ko‘rsatadi. Import bo‘yicha Theil indeksi 2015-yildagi 1,774 dan 2023-yilda 2,061 gacha oshgan bo‘lib, import oqimlarining cheklangan doiradagi hamkor mamlakatlar hisobiga shakllanayotganini anglatadi.

Har ikki indeks natijalari eksport geografiyasida diversifikatsiya jarayonlari nisbatan faol kechayotganini, importda esa konsentratsiya darajasi ortib borayotganini ko‘rsatadi. Bu esa tashqi iqtisodiy xavflarni kamaytirish maqsadida, ayniqsa import manbalari geografiyasini kengaytirish va yangi savdo hamkorlarini jalb etish zarurligini tasdiqlaydi (1-jadval).

1-jadval

O‘zbekiston eksport va importining geografik diversifikatsiya darajasini baholovchi kompleks indekslar dinamikasi *(2015-2024-yillar)* [16]

Yillar	HHI		TheilT	
	Eksport	Import	Eksport	Import
2015	0,162	0,118	2,391	1,774
2016	0,211	0,112	2,699	1,686
2017	0,189	0,132	2,421	1,893
2018	0,17	0,121	2,352	1,796
2019	0,242	0,132	2,565	1,914
2020	0,242	0,152	2,489	2,043
2021	0,163	0,145	2,336	2,021
2022	0,154	0,132	2,362	1,915
2023	0,231	0,192	2,575	2,061
2024	0,285	0,219	2,806	2,06

Tashqi savdo diversifikatsiyasining natijadorligi transport va logistika tizimining samaradorligiga bevosita bog‘liq. Samarali logistika tashqi bozorlarga chiqish xarajatlarini kamaytiradi, yetkazib berish muddatlarini qisqartiradi, ta’minot zanjirlari barqarorligini oshiradi hamda eksportchi korxonalarning xalqaro raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Aksincha, logistika infratuzilmasidagi cheklovlar tashqi savdoning tor doiradagi bozorlarga qaramligini saqlab qolishi va diversifikatsiya jarayonlarini sekinlashtirishi mumkin. Shuning uchun transport yo‘laklarini rivojlantirish, multimodal logistikani takomillashtirish va raqamli logistika texnologiyalarini joriy etish tashqi savdo barqarorligini ta’minlash hamda makroiqtisodiy xavflarni kamaytirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Jahon bankining Logistika samaradorligi indeksi **(**LPI — Logistics Performance Index**)** ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda logistika samaradorligi so‘nggi yillarda ma’lum darajada yaxshilangan. Umumiy logistika samaradorligi indeksi 2007-yildagi 2,16 balldan 2022-yilda 2,60 ballga ko‘tarilgan, ya’ni 0,44 ballga (20,4%) oshgan. Xuddi shu davrda savdo va transport bilan

bog‘liq infratuzilma sifati indeksi ham 2,00 balldan 2,40 ballgacha o‘sgan. Ayniqsa, 2014-2022-yillarda mazkur ko‘rsatkichlarning ijobiy dinamikasi transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, xalqaro transport yo‘laklarini rivojlantirish va logistika xizmatlari sifatini oshirish bo‘yicha amalga oshirilgan islohotlar samarasini aks ettiradi.

Biroq umumiy LPI ko‘rsatkichining 2,60 ball darajasida qolishi O‘zbekistonning jahon logistika tizimida hali ham o‘rta darajada ekanligini ko‘rsatadi. Bu esa tashqi savdo diversifikatsiyasini yanada chuqurlashtirish uchun transport-logistika infratuzilmasini takomillashtirish, chegara va bojxona jarayonlarini raqamlashtirish hamda multimodal transport yo‘laklarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi (3-rasm).

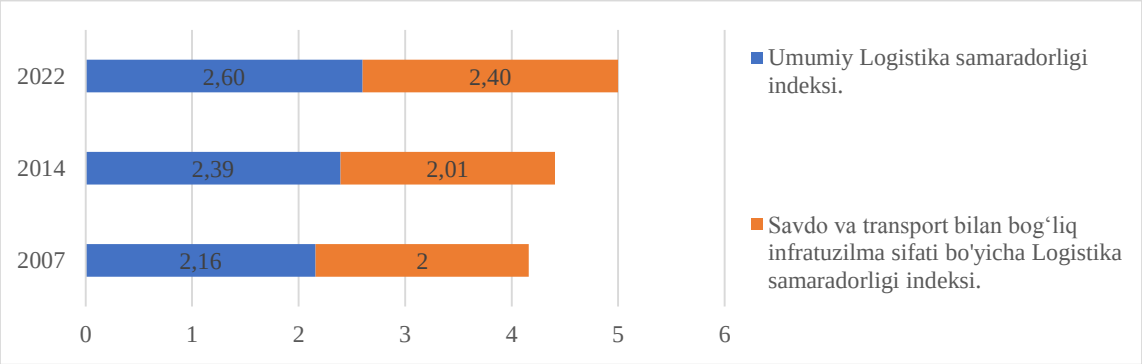

3-rasm. Logistika samaradorligi indeksi. *Umumiy (1 = past, 5 = yuqori)*
(1 = past, 5 = yuqori)

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot tashqi savdo jarayonlarini raqamlashtirish, yangi eksport bozorlarini aniqlash va tashqi savdo geografiyasini diversifikatsiya qilish orqali mamlakatning raqobatbardoshligi hamda makroiqtisodiy barqarorligini mustahkamlamoqda.

Sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalari UN Comtrade, WTO va ITC Trade Map ma’lumotlari asosida istiqbolli eksport bozorlarini aniqlash, tashqi talabni prognozlash hamda savdo xavflarini baholash imkonini beradi. Blokcheyn texnologiyalari tashqi savdo operatsiyalarining shaffofligini oshirsa, elektron savdo platformalari korxonalarning yangi bozorlarga chiqishini yengillashtiradi.

Bundan tashqari, raqamli logistika platformalari, GIS va O‘zbekistonda joriy etilgan “Yagona darcha” tizimi transport-logistika xarajatlarini kamaytirish, bojxona jarayonlarini soddalashtirish hamda eksport-import operatsiyalarini tezlashtirishga xizmat qiladi. Natijada raqamli texnologiyalar tashqi iqtisodiy xavflarni kamaytirish, eksport va import geografiyasini diversifikatsiya qilish hamda makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashning muhim omili hisoblanadi (2-jadval).

2-jadval

Tashqi savdo geografik diversifikatsiyasida raqamli texnologiyalarning ahamiyati

№	Raqamli texnologiya	Tashqi savdoda qo‘llanilishi	Geografik diversifikatsiyaga ta’siri
1	**Sun’iy intellekt (AI)**	Eksport bozorlari, tashqi talab va savdo xavflarini prognoz qilish	Yangi eksport bozorlarini aniqlash va hamkor mamlakatlar sonini kengaytirishga xizmat qiladi
2	**Big Data Analytics**	Xalqaro savdo ma’lumotlarini kompleks tahlil qilish	Istiqbolli eksport va import bozorlarini tanlash hamda qaror qabul qilish samaradorligini oshiradi
3	**Elektron savdo platformalari (B2B, B2C)**	Xalqaro elektron savdo va yangi xaridorlarni jalb qilish	Yangi mamlakatlar bilan savdo aloqalarini rivojlantirish orqali bozorlar geografiyasini kengaytiradi
4	**Blockchain**	Savdo hujjatlarini raqamlashtirish va tranzaksiyalar shaffofligini ta’minlash	Yangi hamkorlar bilan ishonchli savdo munosabatlarini shakllantirib, tashqi bozorlarga chiqishni yengillashtiradi

5	**Raqamli logistika platformalari**	Transport yo‘nalishlari va yuk tashish jarayonlarini optimallashtirish	Logistika xarajatlari va yetkazib berish muddatlarini qisqartirish orqali uzoq bozorlarga chiqish imkoniyatini kengaytiradi
6	**«Yagona darcha» (Single Window) tizimi**	Bojxona va tashqi savdo jarayonlarini raqamlashtirish	Eksport-import operatsiyalarini soddalashtirib, tashqi savdo hamkorlari geografiyasini kengaytirishga ko‘maklashadi

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, 2015–2024-yillarda O‘zbekiston tashqi savdosi barqaror o‘sgan bo‘lsa-da, importning eksportga nisbatan tezroq o‘sishi manfiy tashqi savdo saldosining ortishiga sabab bo‘ldi. Tashqi savdo hamkorlari geografiyasi kengayganiga qaramay, savdo aylanmasi asosan cheklangan davlatlarda jamlangan. HHI va Theil indekslari eksport geografiyasida diversifikatsiya kuchayayotganini, importda esa konsentratsiya yuqoriligicha qolayotganini ko‘rsatdi. Logistika samaradorligidagi ijobiy o‘zgarishlarga qaramay, uning xalqaro darajada yetarli emasligi diversifikatsiya imkoniyatlarini cheklamoqda.

Shu bois eksport geografiyasini Yevropa Ittifoqi, Yaqin Sharq, Janubiy Osiyo va Afrika mamlakatlari hisobiga kengaytirish, strategik mahsulotlar bo‘yicha import manbalarini diversifikatsiya qilish zarur. Yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar eksportini rag‘batlantirish, transport-logistika infratuzilmasini rivojlantirish, bojxona jarayonlarini raqamlashtirish va rasmiylashtirish muddatlarini qisqartirish eksport raqobatbardoshligini oshiradi.

Bundan tashqari, tashqi savdo diversifikatsiyasini HHI va Theil indekslari asosida muntazam monitoring qilish maqsadga muvofiq. Sun’iy intellekt, Big Data, elektron savdo platformalari, raqamli logistika va “Yagona darcha” tizimlarini keng joriy etish istiqbolli bozorlarni aniqlash, tashqi iqtisodiy xavflarni kamaytirish hamda mamlakat makroiqtisodiy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Dunyo mamlakatlari statistika portali https://www.statista.com/
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi “O‘zbekiston–2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid Davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF–27-sonli Farmoni.
3. Shepherd B. *Geographical Diversification of Developing Country Exports* // World Development. – 2010. – Vol. 38, No. 9. – P. 1217–1228.
4. Imbs J., Wacziarg R. *Stages of Diversification* // American Economic Review. – 2003. – Vol. 93, No. 1. – P. 63–86.
5. Cadot O., Carrère C., Strauss-Kahn V. *Export Diversification: What’s Behind the Hump?* // Review of Economics and Statistics. – 2011. – Vol. 93, No. 2. – P. 590–605.
6. Hausmann R., Hwang J., Rodrik D. *What You Export Matters* // Journal of Economic Growth. – 2007. – Vol. 12, No. 1. – P. 1–25.
7. Klinger B. *New Export Competitiveness* // World Economy. – 2011. – Vol. 34, No. 5. – P. 755–772.
8. Sh.N.Otamurodov “O‘zbekiston eksporti diversifikatsiyasining zamonaviy muammolari” “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar”(Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali Том 10 № 4 (2022) бб. 355-364 https://doi.org/10.55439/EIT/vol10_iss4/a36
9. A.V.Vahabov, D.A.Tadjibayeva, Sh.X.Xajibakiyev. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. — T.: Baktriya press, 2015. — 584 b.;
10. Yusupov F.S. Tashqi savdoni erkinlashtirish jarayonida milliy eksport raqobatbardoshligini oshirish strategiyasi: iqt. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dis. avtoref. — Toshkent, 2023. — 56 b.;

11. Mingishov L.O‘. O‘zbekistonning eksport raqobatbardoshligini oshirishning asosiy yo‘nalishlari: iqt. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dis. avtoref. — Toshkent: Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti, 2018 yil. -49 b.
12. Mamatov B.Q. Eksportni diversifikatsiyalash orqali makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash: iqt. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dis. avtoref. — Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti, 2024. — 57 b.
13. O’zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi ochiq ma’lumotlari rasmiy sayt. – URL: https://www.stat.uz/
14. Herfindahl O. C. Concentration in the U.S. Steel Industry. — New York: Columbia University, 1950. Rhoades S. A. The herfindahl-hirschman index //Fed. Res. Bull. — 1993. — T. 79. — S. 188.,
15. Theil H. Economics and Information Theory. — Amsterdam: North-Holland, 1967. Theil H. *Statistical Decomposition Analysis: With Applications in the Social and Administrative Sciences*. — Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1972.
16. BMTning Comtrade savdo HS turkumidagi 6-raqamli ma‘lumotlri asosida muallifning hisob kitoblari natijalari.

UDK: 338.24

O‘ZBEKISTONDA RAQOBATCHILIK MUHITINI SHAKLLANTIRISH VA MONOPOLIYAGA QARSHI QONUNCHILIK

ФОРМИРОВАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ И АНТИМОНОПОЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО В УЗБЕКИСТАНЕ

FORMATION OF A COMPETITIVE ENVIRONMENT AND ANTI-MONOPOLY LEGISLATION IN UZBEKISTAN

Nabiyev Asadbek Komil o‘g‘li
Qarshi Davlat Texnika Universiteti Shahrisabz Oziq-ovqat Muhandisligi fakulteti 2-kurs talabasi
ORCID:(0009-0000-2471-0355)

Annotatsiya

Iqtisodiyot bozor mexanizmining samarali amal qilishi va raqobat muhitining ta’minlanishi monopoliyalar, ularning kelib chiqish sabablari va amal qilish xususiyatlarini ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Raqobat — bozorning asosiy sharti, aytish mumkinki, uning qonunidir». Demak, raqobat o‘z mohiyatiga ko‘ra, bozor iqtisodiyotining asosiy obektiv qonunlaridan biri, bozor munosabatlari takomillashib borishining muhim sharti hisoblanadi. Monopoliyalar bo‘lsa bozor mexanizmlarining to‘g‘ri ishlashiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi va hozirgi kunda iqtisodiyotdagi dolzarb muammolardan biridir. Ushbu maqolada monopoliyalarning kelib chiqishi iqtisodiyotga ta’siri va unga qarshi ko‘rilayotgan choralar yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: tabiiy monopoliyaga, monopoliya, antimonopol, tovar, moliya, xo‘jalik, raqobat, resurs, qonunchilik, kapital, tadbirkorlik, sun’iy monopoliya, Kleyton qonuni, Seller-Kefover qonuni.

Эффективное функционирование рыночного механизма экономики и обеспечение конкурентной среды требуют рассмотрения сущности монополий, причин их возникновения и особенностей их деятельности. Конкуренция является основным условием рынка и, по сути, его фундаментальным законом. Следовательно, по своей природе конкуренция представляет собой один из важнейших объективных законов рыночной экономики и необходимое условие развития рыночных отношений. Монополии, напротив, оказывают негативное влияние на